

Brokiga
samlingars bostad

FATABUREN 2007

Brokiga samlingars bostad

Brokiga samlingars bostad

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2007

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2007
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Christina Westergren
Bildredaktörer Emma Palmér och Jessika Wallin
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Omslagsbild foto Peter Segemark, © Nordiska museet samt bilder ur boken
Bilder på för- och eftersättsblad Skisser från I. G. Clasons arkitektkontor. Foto Mats Landin,
© Nordiska museet

Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2007
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 5146

Höga berg och djupa dalar

Föremål som finns och inte finns i museet

KRISTINA BERG är intern samordnare för Nordiska museets databas över föremål och fotografier. Hon har mångårig erfarenhet av museer på central, regional och kommunal nivå och har även arbetat som universitetsadjunkt i agrarhistoria.

Samlande och samlingar är en självklar utgångspunkt i praktiskt taget all museiverksamhet. De kulturhistoriska museerna ska med sina samlingar visa människors liv nu och i historien. En samling som ska representera allt liv för alla människor i hela landet under snart femhundra år är förstas ett ohanterligt projekt som kräver diskussion och ständigt nya överväganden. Det gör med nödvändighet att föremålsinsamlandets omfattning och inriktning förändras. Samlingarna kan ses som en serie kulturella konstruktioner där olika tider och kulturella sammanhang lämnat avtryck i samlingarnas nuvarande sammansättning. Nordiska museet har idag samlat in mer än en miljon föremål och redan det första året, 1873, skrevs det anvisningar för samlande. Dessa anvisningar har med tiden modifierats och lett fram till dagens i många delar goda föremålsrepresentation. Att det trots allt finns brister i samlingarna med såväl luckor som överrepresentationer är nästan oundvikligt. Och att bristerna är svåra att undvika gör dem ännu viktigare att diskutera. Föremål anses av många vara ett unikt

I passagen mellan Kornhamnstorg och Västerlånggatan i Gamla stan i Stockholm kunde man lämna in sina kläder för pressning. Foto KW Gullers 1953, © Nordiska museet.

och oöverträffat sätt att möta historien, men vilken historia är det vi möter i samlingarna? Till hur stor del är den egentligen resultat av medvetna val och ställningstaganden?

Trots tidiga insamlingsanvisningar och senare tiders uttalade insamlingspolicy har vi idag en samling med berg av vissa föremål och dalar eller tomrum mellan bergen, där det som inte samlats in kunde ha funnits. Det här är ett försök att diskutera föremålssamlingarnas representativitet och eventuella brist på representativitet.

Fångstnät för föremål

Att ge en helhetsrepresentation av mänskligt liv i Sverige (eller i Norden som till en början var målet) måste innebära att man väljer och väljer bort, allt kan inte samlas in. Insamlingen skulle kunna liknas vid nät där vissa föremål eller företeelser fångas upp och blir synliggjorda medan andra glider igenom nätet och därför inte samlas in. Det finns medvetna insamlingsnät som visar sig i väl avvägda beslut eller direktiv kring insamlande. Det är också så att vissa föremål rent praktiskt är bättre lämpade att sparas än andra vilket har lett till att det finns jämförelsevis många små, hållbara, beständiga och lätthanterliga föremål i samlingarna. Men minst lika betydelsefullt för insamlandet är nät i form av mindre medvetna val och ställningstaganden.

De omedvetna valen har betydelse vid det aktivt uppsökande insamlandet lika väl som när erbjudna gåvor och donationer ska bedömas. En del nät finns där ständigt och andra under mer begränsade perioder. Min tanke är att det finns föremål och företeelser som haft en tendens att slinka genom dessa oli-

ka nät och därför sällan eller aldrig samlats in, medan andra föremålskategorier ofta fastnat i näten. Jag tycker mig ha hittat några av dessa nät och jag ska här försöka beskriva dem och förklara deras verkningar. Betydelsefulla nät som kan ha haft stor påverkan på samlingarna blandas med mer perifert intressanta.

Självgenererande samlingar, räddningsaktioner och föremålsdensitet

Föremålssamlingarna har på många sätt visat sig vara *självgenererande*. De befintliga föremålssamlingarna reproducerar och accentuerar därför en obalans som redan uppstått. På en gammal institution som Nordiska museet tror jag att det kan vara ett av de viktigaste näten. Den inriktning som insamlandet fick redan på 1870-talet har haft en avgörande betydelse för vad som senare samlats in. Finns det i samlingarna en nästan komplett dräkt vill man gärna förvärva de föremål som saknas. Och finns det tjugo varianter av ljussaxar är det spännande med den okända tjugoförsta. Dessutom reproducerar museerna i sina utställningar en bild av hur museiföremål ska se ut, och som man ropar får man svar. Människor erbjuder gamla textilier och leksaker till museet, eftersom det är sådant man förväntar sig att museer samlar på.

Att *rädda* minnet av och kunskapen om det som håller på att försvinna och tas ur bruk har varit en självklar del av museets arbete. Det har ofta understrukits att det inte handlat om en vilja att konservera äldre levnadssätt utan att det är just en strävan att minnas och dokumentera. Med industrialisering och urbanisering stod alla delar av samhället inför enorma föränd-

ringar, men museernas räddningsverksamhet koncentrerades nästan enbart till allmogen och det skråorganiserade borgerskapet. Förändringen sågs nog av dessa grupper som nödvändig men ändå lite hotfull, och den position de haft i ständsriksdagens samhälle kunde de inte längre ha. De grupper i samhället som stått utanför stånden hade oavsett utgångspunkt allt att vinna på förändringen och blev därför mer framtids-optimistiska och mindre tillbakablickande. De blev inte ett lika självklart mål för museala räddningsinsatser. Hela idén med räddningen bygger kanske på tanken att det finns en försvagad, tidigare stark grupp som behöver hjälpas. Det är följdriktigt, men ändå ganska fascinerande, att de fyra stånden långt efter ständsriksdagens avskaffande 1866 spelat en så avgörande roll för vad som hamnat i samlingarna.

Tobak och tidningar till
försäljning i Stockholm
i början av 1920-talet.

Foto Gösta Spång,
© Nordiska museet.

Företeelsers föremålsdensitet har på ett tydligt sätt påverkat antalet föremål som samlas in. Men föremålsdensiteten säger inte alltid något om företeelsens reella betydelse i en historisk verklighet. Tiggare märks inte så mycket i samlingarna bland annat för att tiggares materiella sammanhang var föremålsglesare, hade en lägre föremålsdensitet, än de flesta andras. På samma sätt kan näringar och verksamheter sägas ha en högre eller lägre föremålsdensitet. Fiske har t.ex. en hög föremålsdensitet med många specialredskap för olika sorters fiske vilket också har lockat till insamling.

Rådande samhällsordning, normerande medelklass och personliga erfarenheter

Museer är samhällets minnesinstitutioner och opinionsbildare som kan påverka, bekräfta och befästa ett samhällsklimat genom att ge det historisk legitimitet. På museet får besökaren ofta en historiebild som passar ihop med *den rådande samhällsordningen*, och olika tider och tendenser påverkar museerna och deras samlande på olika sätt. Under nationalromantiken lyftes allmogen fram medan museet under folkhemmets tid blev mer intresserat av den skötsamma arbetaren inriktad på samförståndslösningar. Oavsett tid blir det ofta föremål från de goda samhällsmedborgarna som samlas in när samhällsbygget ska befästas. Därför finns det också ett tydligt drag av normering och strukturering i museernas verksamhet. Dessutom har museets långsiktiga strävan hela tiden varit att bygga upp en känsla av nationell gemenskap. Det gör att gemensamhetskapande företeelser som alla kan dela, t.ex. julfirande, har fokuserats. Företeelse som religion och politik, som starkt enga-

En sommardag på 1920-talet är det stor uppslutning till mötet utanför Töftedals missionshus i Dalsland. Foto Petrus Johansson 1925, Nordiska museet.

gerar mer begränsade grupper av människor och därför kan leda till splittring och konflikter i samhället, har däremot ofta undvikits.

Många museianställda kommer ur *medelklassen* och de flesta lever som vuxna den akademiska medelklassens liv. Och museernas sätt att hantera historien är på många sätt typiskt för medelklassen. Där finns en stor vilja att förstå och analysera människor, i första hand de andra men även i någon mån sig själv. Medelklassens förväntan på sig själv och andra är pålit-

lighet, stabilitet, sparsamhet och att stå för en tydlig moral utan att för den skull bli överdrivet moralisk. Med en sådan utgångspunkt finns det en påtaglig risk att allt som är oförutsägbart och svårdefinierat upplevs som hotfullt. Kanske är det en förklaring till att man på museerna ofta samlat in det måttfulla och städade och därmed undvikit sådant som kan upplevas som extravagant, hotfullt eller överdrivet.

Museisamlingarna har byggts upp av enskilda museianställda och deras *livssituation och erfarenheter* kan också mer direkt ha påverkat inriktningen på insamlandet. Sådant som hemort, utbildning, fritidsintressen, familjeliv, kön och ålder har betydelse för vad man ser som möjligt eller värt att samla in. Kvinnor ser antagligen andra saker än män och yngre andra saker än äldre. Med ett fördjupat intresse följer ofta en större kunskap om företeelsen, och därmed också ett vaknare öga för vad som kan vara bra att samla in. Ett uppslukande forskningsprojekt eller fritidsintresse kan synliggöra en specifik föremålsgrupp och öka benägenheten att samla in just den. Därmed finns också en risk att det som ligger utanför de museianställdas erfarenhetsvärld och intressesfär också tenderar att hamna utanför samlingarna.

Det vackra och det trevliga

Många människor tycker om det vackra, det som på olika sätt tilltalar ögat, och det gäller förstås även för museimän och museibesökare. Det är ofta lättare att intressera människor för det vackert målade och utsirade än för det vardagliga och funktionella. Och det finns en särskild lockelse i att resultatet av ens forskning också är vackert att se på. När det *estetiskt tilltalande*

En dam diskuterar inköp
med sin färghandlare
1954. Foto KW Gullers,
© Nordiska museet.

styr urvalet samlas sådant in som är målat och smyckat.

Museernas uppgift är att samla, vårda och visa minnen av vår historia och vår samtid. På många sätt påminner det om hur vi som enskilda individer samlar, vårdar och visar vår personliga historia. Som individer vill vi komma ihåg *det lyckade och trevliga*. Hemma gör vi oss gärna av med saker som vi upplever som obehagliga eller som är knutna till hemska minnen. På det sättet städar vi vår egen historia och konstruerar berättelsen om våra liv utifrån vad vi vill minnas och orkar komma ihåg. På museerna ska hela landets historia berättas men risken att den friseras på ett liknande sätt är stor. Fokuseringen på det trevliga och lyckade gör att föremål knutna till fester eller framgång samlas in, medan de mindre lyckade dagarna och hantverksalstren mer sällan synliggörs och samlas in.

Variation i tid och rum

Föremålsgrupper som varit variationsrika har ur forskningssynpunkt varit lockande att samla in, studera och analysera. *Variationer i tiden* kan visa sig som långa utvecklingslinjer med stegvisa förändringar av specifika föremål, eller som en variation med tvära brott, där det tydligt går att se när ett föremål introduceras eller tas ur bruk. Det tidiga 1900-talets kulturhistoriska forskning, och som en följd av det även insamlingen, var starkt påverkad av den arkeologiska metoden med typologisk datering. Företeelser som belysning, där det gick att föl-

Damfrisörskan visar sin kund hur håret blev efter klippning och permanent 1947. Foto okänd, Nordiska museet.

ja en ständigt pågående utveckling från äldre till nyare tid, fokuserades och samlades in. Även konsthistoriska forskare har fokuserat förändring över tid, men då med inriktning på stilar. Det har, som sagt, även funnits ett intresse för tvära brott i historien som har lett till att föremål som använts under kortare, tydligt avgränsade perioder blir särskilt viktiga. Med fokus på kortvariga och obeständiga företeelser samlas sådant som vedspisar och ransoneringskort in. När detta nät används får kontinuitet stå tillbaka för diskontinuitet.

Precis som variationer i tiden har *rumslig variation* ofta dokumenterats. Bygdebegreppet var centralt för det sena 1800-talets syn på historien och landet. Det för varje bygd specifika och särskiljande samlades in för att ge en bild av en tydligt definierad, geografiskt avgränsad och ganska statisk bygd med folkdräkter, redskap och hantverk. På 1930- och 40-talen blev man mer intresserad av förändring och spridningsförlopp. Diffussionismen ägnar sig åt att visa geografisk spridning, ofta med hjälp av kartor, och lämpliga föremål samlades gärna in. Det mer allmänna och generella får när detta nät används stå tillbaka för det särskilda och geografiskt specifika.

Samlingarnas icke-ämnen

De nät eller förutsättningar som jag beskrivit kan på olika sätt ha påverkat insamlingen. Vissa föremål blir kanske tydliga insamlingsobjekt med ett visst synsätt, med ett annat faller de utanför, och resultatet kan då bli en ganska balanserad insamling. Men det kan också hända att vissa företeelser lätt låter sig fångas in med flera av näten medan andra tenderar att inte fastna i några nät. Det gör att företeelser som på ett självklart

sätt varit delar av människors liv ändå nästan helt kan saknas i samlingarna. Dessa företeelser kan beskrivas som dalar-
na mellan föremålsbergen eller ännu tydligare som samlingar-
nas icke-ämnen. Det som är tabuerat eller på andra sätt svårt
att hantera, t.ex. sexualitet och okontrollerat våld, brukar ofta
nämnas i dessa sammanhang. Men det finns också mer oväntat
underrepresenterade företeelser i samlingarna. Mina exem-
pel är egentligen inte särskilt svårhanterliga, men de har ändå
kommit att bli icke-ämnen inom museet, med få eller nästan
inga insamlade föremål:

- Slakt av husdjur förekom fram till 1900-talets början på
varje gård och i många hushåll och var en självklar del av
äldre tiders liv. Men eftersom slakt har låg föremålsdensitet

En gris slaktas på 1870-
talet i Österåker utanför
Vingåker i Södermanland.
Foto okänd, Nordiska
museet.

och de föremål som använts varken varierat nämnvärt i tid och rum eller varit särskilt estetiska, och troligen inte särskilt intressanta för enskilda museianställda, så har slaktföremål sällan samlats in.

- Frikyrkorna har under 1900-talet fått en allt större spridning och påverkat många människors vardagsliv med alltifrån söndagsskola till bönemöten och utlandsmission. Men frikyrkornas religiösa inriktning gör att de inte passat in i den rådande samhällsordningen och de har ofta varit för moraliska och kanske också för känslolösa för medelklassen. De har dessutom befunnit sig i en uppbyggnadsperiod och därför inte blivit föremål för räddningsinsatser. Det kan förklara att det finns så få föremål från frikyrkorna i samlingarna.

Med medicinsk utbildning, instrument och erfarenhet har barnmorskan varit ett viktigt stöd vid graviditeter och förlossningar. Ännu 1950 måste barnmorskan i Arjeplog ibland sätta på sig skidorna för att kunna ta sig till förlossningen. Foto t.v. och ovan KW Gullers, © Nordiska museet.

- Entreprenörerna med sitt företagande i mindre eller större skala är en viktig del av samhället. Vi kan inte tänka oss ett samhälle utan sådant som frisörer, rörmokare, åkerier, kaféer, restauranger och klädaffärer. Men eftersom entreprenörernas verksamhet varit allmänt spridd och ganska generell i sitt uttryck och dessutom inte varit tillbakablickande har den inte genererat museala räddningsaktioner. Det kan förklara att det finns relativt få föremål från dessa områden i samlingarna.
- Barnmorskor har i Sverige fått medicinsk utbildning sedan 1600-talets slut. De kunde sedan verka ute i landet och till varje förlossning kom de med sitt kunnande och sin väska med instrument. Men eftersom barnmorskorna har varit yrkesutbildade självförsörjande kvinnor har de inte alltid passat in i den rådande samhällsordningen. Deras verksamhet har varit allmänt spridd och ganska generell i sitt uttryck och barnmorskeinstrumenten behövdes främst vid de mindre lyckade förlossningarna. Under första hälften av 1900-talet var de museianställda också ofta män eller ogifta kvinnor som inte hade erfarenhet av barnmorskornas verksamhet. Barnmorskornas föremål har därför inte uppmärksammats av museet.

Med min diskussion om berg och dalar, nät och icke-ämnen, har jag velat visa *ett* sätt att se på samlandet. Med andra perspektiv kan andra möjligheter och problem synliggöras. Med min text vill jag irritera och framför allt inspirera till fler diskussioner kring museernas samlande.